

ЯБЛУКО ЯК СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТА КНИЖНОЇ ПОЕЗІЇ

Говорячи про семантику рослинної образності, ми передусім маємо на увазі визначення ролі пейзажу, його символічних деталей у поетичному творі. Пейзаж постає засобом проекції реалій зовнішнього довкілля на внутрішній світ ліричного героя. А звертання до образів природи засвідчує зацікавлення письменників усіх часів і країн в осмисленні прадавніх традицій нації.

Одним із найдавніших рослинних символів української культури справедливо вважається яблуня. Бог створив ідеальну яблуню – Дерево життя, її цвітіння – «ніжна молитва про майбутнє плодоносіння» [Ильїна 1998, 296]. А плід її – яблуко – це символ цілісності, земних бажань; попередження про шкідливість переситу; символ початку всіх речей, плодючості; безсмертя та вічної молодості.

За біблійною легендою, яка стала джерелом численних літературних і живописних творів, саме плід Дерева пізнання добра та зла (за деякими трактуваннями – яблуко) був причиною вигнання перших людей із Раю. Водночас цей мотив отримує доволі цікаві змістові природження, як-от у поезії Б.-І.Антонича «Перша глава Біблії»:

*Коли із яблуні зірвала Єва місяць,
У раї збунтувались буйногриві леви,
Адамові сини по світі розійшлися,
Здвигаючи міста і тереми для Єви* [Антонич 2003, 168].

Незвичайна символічна пара «яблуко – місяць» дозволила поетові сполучити у своїй «Першій главі...» низку інших біблійних оповідей, зокрема будівництво «міст і теремів» для Єви (згадаймо Каїна, що збудував для свого сина місто Єнох).

У слов'янській культурній традиції з яблуком (яке, як відомо, було атрибутом богині кохання Лади) пов'язані численні ритуали любовної магії. Наприклад, якщо у сприятливий час розрізати яблуко навпіл, у середину його вкласти записку з іменем коханої людини й, зв'язавши половинки, залишити плід на сонці – то, коли яблуко почне всихати, закохані відчуватимуть сильнішу прив'язаність одне до одного [Енциклопедія 2002, 550]. Тому у магичних ритуалах слово «яблуко» входить до низки метафоричних сполук, які позначають плоди з властивостями афродизіаків – «райські яблучка», «мандрагорові яблучка».

З народних казок відомі молодильні яблука, які (разом із живою водою) повертають молодість тому, хто їх здобуде. Як писав О.Афанасьєв, «жива вода та золоті яблука володіють однаковою творчою силою: вони оновлюють немічного старця, роблять його квітучим юнаком, ... хворому дають міць,

здоров'я; мертвому – життя; потворність перетворюють на красу, а безсилля – на богатирську силу» [цит. за Словник 2005, 343].

Яблуко є одним з атрибутів великого релігійного свята Спаса, або Преображення Господнього, що святкується 19 серпня. Головною святковою стравою були й лишаються свячені яблука з медом, що їх запивають виноградним або яблучним вином – «щоб садовина родила». До цього дня селяни не їли садовини, що вважалося великим гріхом – адже люди вірили, що Ісус Христос і Божа Мати саме 19 серпня роздають яблука дітям-небіжчикам [Словник 2005, 342]. З наукової ж точки зору, ця заборона обґрунтовується небезпекою, яку приховують незрілі плоди. Свячені ж яблука високо цінуються як лікувальний засіб.

У ХХ столітті традиційна для українського світобачення символізація рослин набуває нового забарвлення. Талант ліриків виявляється не лише у сенсорно відчутних зорових пейзажах, а й у творенні через флористику особливого емоційного візерунка. Тому мета нашої роботи – на основі аналізу фольклорних і писемних поезій з'ясувати специфіку становлення символічного концепту «яблуко» із численними видовими найменуваннями як особливого складника рослинної образності в українській ліриці.

У фольклорній та книжній поезії усталеними символічними значеннями яблука є дівоча краса, кохання, чистота, добро, Батьківщина. У багатьох народних піснях, передусім купальського циклу, «хвалилася дівчина»:

У мене личко, як яблужко,

У мене брови чорнесенькі,

Зовсім я дівка складнесенька [Українська 2006, 111].

Образну деталь «яблуко» знаходимо також у веснянках, де воно входить до подарунків весни й символізує дитинство:

Весно красна,

Що ж ти нам принесла?

– Коробочку з веретенцями,

А скринечку з червінцями,

Старим дідам по кийочку,

Старим бабам по серпочку,

Малим дітям по яблужку,

А дівчатам по віночку,

А хлопчатам по батіжку [Українська 2006, 98].

Говорячи про яблуко як образ української писемної поезії, відразу згадуємо хрестоматійний твір «Яблука доспіли, яблука червоні...» Максима Рильського. Тут усе дихає щедрістю благодатної української осені, багатством яблуневих садів, жовтих осінніх нив. Іншими словами, у вірші змальовано сенсорно відчутну картину ранньої осені, бабиного літа, яка вивершується у «достиглості» людських почуттів:

Яблука доспіли, яблука червоні!

Ми з тобою йдемо стежкою в саду...

Ти мене, кохана, проведеш до поля,

Я піду – і, може, більше не прийду.

Всього 12 рядків, а перед читачем відкривається дивовижна зміна панорами – від закритого простору (саду) до відкритого – скошеного осіннього поля та безкрайого неба. Відтак простір «доспілої» любові змінюється простором розлуки. Водночас образ достиглих яблук тут уособлює *мудрість і спокій* душі героя у хвилину розставання:

*... А тепер у серці щось тремтить і грає,
Як тремтить на сонці гілка золота...* [Українські 2006, 75].

На ґрунті осмислення М.Рильським низки фольклорних образів, серед яких чільне місце належить яблуку, виникає крилата фраза, яка сама стала символом української любовної лірики – «Вміє розставатись той, хто вмів любити».

За популярними в наші часи сонниками, їсти яблука означає одруження та щасливий шлюб [Народний 2005, 168]. Дане тлумачення суголосне з уже згадуваним пісенним порівнянням дівочої краси з красою достиглого плоду:

*Моє личко, як яблучко,
Як мед солоденький.
Нехай мене поцілує
Хлопець молоденький* [Українські 1971, 15].

А пригостити парубка яблуком означало дати згоду на одруження: «*Несу грушки і ябка, / і ябка, і ябка, і ябка, / для парубків забавка, / забавка, забавка, забавка... Кого люблю сердушком, / сердушком, сердушком, сердушком, / Дам му з цілим фартушком, / фартушком, фартушком, фартушком*» [Українські 1971, 28-29]. Саме тому яблуко усталилося в українській культурі як символ *любові* – в усіх її виявах.

Так, цей символічний концепт може втілювати й розкутий ерос:

*Ти, мов яблуко з галузки,
Впала в трави молоді.
Я звільнив тебе від блузки,
Клавши руку на груді...* [Павличко 1998, 105],
і цнотливу платонічну закоханість:
*На вітах вітру – юна вітровінь...
Немов пагіння молодого саду.
Прийду до тебе й поряд тихо сяду,
Щоб не сполохать яблука в траві...* [Мойсієнко 2006, 81].

Водночас саме в яблуку – квінтесенція любовного чуття:

*Я крильми моливсь преклонно,
Богу дякував за те,
Що світило твоє лоно,
Наче ябко золоте (Д.Павличко);
... цей достиглий сад, де гнуться віти,
Коханням нашим буде довго снити,
Аж поки серпень не обтрусить віти
І молоді, немов вино, громи
Не бризнуть соком у гаряче літо (А.Мойсієнко).*

Часто в українській поезії ХХ століття яблуко стає складником символічної картини осені. Поети зазвичай змальовують цю пору року з сумовитими відтінками, сприймаючи її як символ схилу людського віку, згасання, умирання. Водночас образ осені в українській літературі часто постає двоїстим – і сумним (пізня осінь), і веселим (рання). Як-от у доробку Віри Вовк, зокрема у збірці «Юність»:

*Проходять дні, що яблуками пахнуть,
Золоченими у садах тінистих,
Відходить літо, досягає осінь,
У верес одягає сиву пушу.
Угорі, під знаменами з заліза,
(Оздобами крамниці і господи),
Розсипалася дівтора весела:*

В містечку повно гамору та сміху [«Вересень». Вовк 2000, 61].

За допомогою деталі «яблуко», уведено у витончену звукову гру, сенсорно відчутну картину бабиного літа створює у своїй «Осені» Богдан-Ігор Антонич:

*Дозрівають довгі дні, як ярі яблука,
лине листя з лип,
плине воза скрип,
Коло лісу колом летиться вигук зяблика*

[Антонич 2003, 67].

Вірш цей – унікальний для Антонича випадок зорової поезії: двобічна симетрія розташованого на сторінці тексту дозволяє читачеві побачити намальований словами листок дерева (зокрема й яблуневий). Зоровий елемент «яблуко» тут задає й тон основного зображення – червоний (захід сонця; невидимий читачеві багрянець осені).

Яблуко як сенсорний образ у доробку низки українських ліриків прилучається також до творення варіацій на тему «Поетичне мистецтво»:

Мініатюри сонця – яблука натхнення

На дереві життя – на дереві мистецтва,

І творчість, наче присуд, творчість невмоленна,

І з світом торг красою – муз скупих купецтво [«Ars poetica». Антонич 2003, 135].

Прикметно, що в поезії Антонича мистецтвознавча термінологія має характер металогічного образу – порівняння, метафори, символу. Поет тяжів до філософської інтерпретації світу та буття, а це вело його до усвідомлення первісного синкретизму природи та поетичної творчості.

Тому як у Антонича, так і в інших авторів оригінальним є показ природного довкілля через літературознавчі реалії й навпаки:

Вже яблуко лискуче вдяг мороз

У шубу, мов брусницю чи морелю.

Виводить вітер в комині новелю,

І охкають старі кути від гроз...

І знов у жмені книжка: мій Горацій!

А всюди вечір зорями важкий [«Вечір». Вовк 2000, 63].

З ліричного **пейзажу** кристалізується ліричний **портрет**, – наприклад, у такому вірші А.Мойсієнка, де наче з самої природи постають образи дорогих поетові людей, а яблуко – ранет – так само, як у Антонича, стає символом поетичного натхнення:

...Тут між шипшин мені цвіте дружина

І між латать мені цвіте дочка.

...Тут падають ранети прямо в вірші,

Орбіти строф згойднувши край чола [Мойсієнко 2006, 291].

Дещо осібно в нашому дослідженні стоїть твір «Яблуко» вінничанина Петра Бондарчука. Він являє собою синтез віршованої новели та казки, з суто традиційним – як казковим, так і новелістичним – зачином:

Костогриз надклював яблуко.

Не хотілося йому яблука,

а надклював.

Надклював та й полетів собі.

А яблуком усі гребують [Сто поетів 2003, 165].

У невеликому за обсягом вірші вдало обіграється сакральне для багатьох культур і традиційне для казки число 3 – три персонажі, що гребують надкльованим яблуком (*сороки, горобці, господар*, далі – *осінь, вітер, господар*); три ознаки зміни пори року з осені на зиму (*повідітали тумани, відсльотились дощі, почались морози*). У казках воно зумовлює прийом «градації дії – ретардації» [Дунаєвська 1997, 367]. У поезії П.Бондарчука ретардація створюється за допомогою повторів та графічної розбивки вірша:

... Змерзло яблуко. / – Так йому і треба, / надкльованому, – / скрекочуть сороки. / – Так йому і треба, / надкльованому, – / цвірінькають горобці. / – А навіщо воно кому, / надкльоване? – / каже господар [Сто поетів 2003, 166].

Водночас тут наявний і новелістичний Wendepunkt, до якого ліричний оповідач підводить словами: «яблуко / все гойдалося на гілці... наче виглядало когось», і казковий щасливий кінець: «*Ішов якийсь чоловік і зірвав його. – Ой, яке ж яблуко, – здивувався, – / до самої зими дотрималось!*».

Згадаймо подібний мотив у М.Вінграновського:

Над чорнобривцями в саду

Останнє яблуко висить.

Останній лист упав на чорнобривці вчора [Вінграновський 2003, 180].

«Останній лист», характерний для пізньої осені, відтінює образ «останнього яблука», що також протрималось на дереві аж до зими. Це дозволяє поетам утвердити нове символічне значення образу «яблуко» – стійкість, витривалість.

У такому ж казковому ключі вирішено й поезію, створену автором цієї статті під час перебування у Закарпатті:

Звечора / з вуликів Божих / розлетілися бджоли / по солодкі меди останніх осінніх днів.

Вранці сад мій – білий. / І тиша. / Біла.

І раптом у цій тиші / упало на порцеляновий таріль саду / яблуко

в лицарськiм нагруднику / з гербом / золотого листка.

Ледь чутно зiтхнув / снiг [Науменко 2005, 62].

Сам мотив «яблуко – лицар» є переосмисленою деталлю поезії вiдомого польського митця Т.Пайпера «*Martwa natura*»: «*Talerz. Na nim rycerska czerwien jabłek poraniona łzami ze złota... // Cytryna, żółte oko uśmiechu ta gęsta pieśń jej skóry ten rozpięty pas jarocha...*» [Reiper 1973, 322]. Тобто, через яблуко як пейзажну деталь у невеликому за обсягом вiрші утверджуються бiнарні опозиції «тиша – звук», «нерухомість – рух»: падіння яблука змушує мовчазний зазвичай снiг «зiтхнути».

Узагальнюючи, зробимо такі акценти.

Флористика ХХ століття репрезентує досить активне і гнучке застосування рослинного образу в художній тканині вiршiв. Це – рiзні функції, які він може виконувати (вiд декорування ліричної оповiдi до вираження сутності, iдеї твору), й стилістичні прийоми (зiставлення явищ природи зi станами людської душі, антитези рослинних образiв), і творення нових конотацій на ґрунті традиційних значень.

Свого часу О.Потебня визнавав мову головною засадою пізнавальної діяльності людини, даючи їй визначення «мова-як-мислення». У літературі ХХ століття цей концепт набув змісту «мова-як-осмислення» та «мова-як-переосмислення». Те саме можна сказати й про представлену в аналізованих поезіях «мову рослин», адже у поетичних творах, які належать до рiзних жанрiв та стильових систем, вона має неабияке значення у пізнанні архетипно-символічного світогляду українського народу та внутрішнього світу окремої людини.

Автор, герой, реципієнт по-рiзному бачать той самий рослинний образ – яблуко, витворюючи на ґрунті вже вiдомих із фольклору символічних значень (любов, краса, зрілість, осiнь) свої – iндивідуально-авторські. Такими є «яблуко – достигла любов», «яблуко – мудрість» у Максима Рильського, «яблуко – місяць», «мініатюри сонця – яблука натхнення» у Богдана-Ігоря Антонича, «яблуко – стійкість» у Петра Бондарчука й суголосне йому «яблуко в шубі» у Віри Вовк, «стежкаяблуката» стежина у саду Миколи Вiнграновського. До такого образотворення прилучаються й рiзноманiтні сенсорні елементи – смакові, зорові та нюхові.

Однак погляди митців спiльні у тому, що кожен сприймає яблуко або яблуню як елемент своєрiдної «мови» асоціацій і почуттів, якою промовляють до нас Розум і Серце.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія (модерністична поезія ХХ століття) / Богдан-Ігор Антонич. – К.: Веселка, 2003. – 352 с.; іл. – (Першотвір);
2. Вiнграновський М.С. Вибрані твори: В 3-х т. / Микола Вiнграновський. – Т.1: Поезія. – Тернопіль: Богдан, 2003. – 400 с. – («Маєстат Слова»);
3. Вовк В. Поезії / Віра Вовк. – К.: Родовід, 2000. – 422 с.; іл. – (Першотвір);
4. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій. – К.: Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 1997. – 447 с.;
5. Ильина С.И. Двенадцать месяцев здоровья: энциклопедия народной медицины в 2-х т. / Светлана

Ильина. – Т. 2. – К.: Логос, 1998. – 352 с.; 6. *Мойсієнко А.К.* Вибране / Анатолій Мойсієнко. – К.: Фенікс, 2006. – 528 с.; іл. – (Першотвір); 7. *Народний сонник* / упоряд., записи, передмова Миколи Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2005. – 232 с. (Серія «Народна творчість». Кн. 3); 8. *Науменко Н.В.* Княгиня: поезії 1991-2005 / Наталія Науменко. – К.: ІРК «Україна-Світ», 2006. – 252 с. – (Першотвір); 9. *Павличко Д.В.* Золоте ябко / Дмитро Павличко. – К.: Основи, 1998. – 207 с. – (Першотвір); 10. *Словник символів культури України* / за заг. ред. В.П.Коцура, О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка, В.В.Куйбіди. – 3-тє вид. – К.: Міленіум, 2005. – 352 с.; 11. *Сто поетів Вінниччини за сто років: антологія ХХ століття* / упоряд., вступне слово, біографічні довідки А.Подолінного. – К.: Преса України, 2003. – 424 с.; іл. – (Першотвір); 12. *Українська обрядова народна поезія збірник: [для серед. та ст. шк. віку]* / упоряд. текстів, передм., підготовка навч.-метод. матеріалів К.Г.Борисенко. – К.: Школа, 2006. – 272 с.; іл. – (Шкіл. хрестоматія); 13. *Українські народні пісні про кохання* / упоряд. Ю.Білякова, М.Кагарлицький. – К.: Мистецтво, 1971. – 211 с.; іл.; 14. *Українські поети ХХ століття: Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра* / уклад. А.Я. Бельдій. – К.: Наукова думка, 2006. – 256 с. – (Бібліотека школяра); 15. *Енциклопедія символів, знаків, емблем* / авт.-сост. В.Андреева и др. – М.: ООО «Издательство Астрель»: МИФ: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 556, [4] с., 32 л. ил. – (AD MARGINEM); 16. *Peiper, T.* Martwa natura // *Poezja polska. Antologia.* Uklad. S.Grochowiak, J.Matuszewski. T.2. Warszawa: PIW, 1973. 802 s.